

Зміст

Fata Morgana.....	3
Сmix.....	139
Intermezzo.....	155

ЧАСТИНА ПЕРША

Коли Андрій Волик проходив повз головний будинок погорілої сахарні, з стін руїни з галасом знялось вороння, а всередину з лоскотом посипались тиньк і цегла. Хоч сахарня давно вже закинена, розсипалася і заросла травою, в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі. Минаючи купи битої цегли, білі плями вапна, напівприкриті молодими бур'янами, гнілі трухляві жолоби і чорні діри-вікна, з яких немов щось виглядало, – Андрій згадував колишнє. Яка-небудь шина, що блищала з трави, мов плазуюча гадюка, або чавунне колесо, до половини загрузле в землю, викликали перед його очі картину шумливого життя фабрики, і він бачив себе коло вагонеток з цукром або біля апарату. Тоді він брав тринадцять карбованців на місяць!..

– То були часи, пане добродзею! – казав він уголос до себе і гладив білого вуса.

Андрій прямував до старого в'яза, що ріс на вершечку горба. Звідти злазили з горбка униз фабричні будинки.

Вправо од нього грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались в ньому, а за ставком, на другому горбі, ховалася в деревах церква. Ззаду, за в'язом, лежала долі широка й зелена лука, порізана закрутами річки. Верби й верболози сірозеленим туманом котилися по луці і закривали подекуди воду. На виднокрузі, в далеких околишніх селах, білили дзвіниці.

Був сонячний ранок провідної неділі. По церквах дзвонили. Далекі дзвони гучали в ясному повітрі, тихо і мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото сонця.

Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.

– Га! Вже воно так довго не буде!.. Вони як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!

«Вони» – були німці чи чехи, а може й євреї, що перед шістьма роками приїздили оглядати згорілу сахарню. Хоч потому ніхто вже не цікавився руїнами, Андрій не покидав надії, що ось-ось не видко як наїдуть пани, усе полагождать і пустять фабрику.

Ну, а тепер він певний, бо панський пастух Хома Гудзь шепнув йому тоту новину. Хома хоч ходить біля товару, та все ж ближче до панів, бо третється коло них. Буде фабрика, буде!..

Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та! Велике щастя – латочка землі!.. Крутиться оден з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!..

Андрій з презирством чвиркнув крізь зуби. От фабрика, то вже щось інше. Не страшна тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін – бери гроші!..

І він тоді пив пиво... На готові. Чисте, золоте, холodne пиво... Тьфу! слина котиться... Думка була: підросте Гафійка, найметься на фабрику. Де б вона заробила стільки?! І швидше віддалася б. Авжеж... Таже то гурт, знайшовся б такий, щоб посватав. Апаратчик або й слюсар... Нехай стара не дурить голови ні собі,

ані дівці: хазяйський син не візьме убогої, – не такий світ тепер. Авжеж...

Його думки пливли далі. Такі легкі, такі прозорі, мов весняне повітря. Нема руїн. Скрізь нові будинки. Гук машин, сичання пари, тиск людей, ціле пекло роботи. Все рухається, живе, все таке принаadne. І він чує силу у своїх руках, а в роті має смак холодного пива...

Останні дзвони завмерли в повітрі. З церкви виходять. З гори аж до греблі суне поволі хмара народу. Гу-пають сільські чоботи, лопотять підтички і тріпотять на вітрі стрічки дівчат.

Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче млода щєпа з панського саду. У Андрія під вусом блукає усмішка. Він знає, що в селі немає кращої дівчини. Сімнадцятий рік пішов з пилипівки.

– Га-га-га! Ось де він править службу божу. Здоров!

Грубий голос йде знизу, й старий безвусий вид панського пастуха Хоми Гудзя виглядає з-за похилого паркану.

– А ви ж думали – де? Дай, боже...

– На дідька б лисого сидів я тут – вже краще у Менделя... Сучий син привіз свіже пиво, коли не бреше... Я таки казав йому – бодай тобі, кажу, така болячка у печінки, і твоїй Сурі, і всьому кодлу твому...

– От купіть, тоді й розкутаємо, яке воно...

– Бодай ви всі повиздыхали по такій правді, як держите свіже пиво... А що, думаєте, не куплю? Ходім, вип'ємо, бий його трясця...

- Але купите? А з волами ж – як? Сам пан догляне?
- Хай вони виздыхають йому до ночі... Він думає, сто сот крот його ма, що я й у проводи пожену товар на пашу? Луснеш, а не діждеш... Щось маю казати вам...
- Ну? Ну?
- Приходьте з полудня до Менделя, тоді скажу...
- Ну, ну!
- Побалакаємо, нап'ємось пива, стонадцять...- Кінець фрази згинув за тином.

* * *

Андрій поспішавсь додому. Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна. Сірозелені поля лягали з обох боків. Над шляхом біліла його халупка, мов йшла кудись з села і зупинилась спочити. По дорозі тяглись люди з ціпками, з клунками. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. Знов надходить купка... Ще рядок... Проходять та й проходять. А той стоїть. Еге-ге! Та ж то цілий ключ журавлиний. Ідуть та й ідуть. Десь у Таврію, або на Кубань. От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й... А що ж робитиме один з другим на своїй латочці? Намножилося їх. Нема на вас війни або холери. Одні з села, а другі в село, як отой Марко Гуща, що недавно привели в село, як рещтанта... Брав, пане добродзею, в Адесі на фабриці сімнадцять карбованців у місяць і почав бунтувати. Мала, каже, плата, багато роботи, не хочемо, каже, своїми мозолями пузанів збагачати. Начальство йому одно, а він йому друге... Ну, не хочеш, то маєш: попарили нагаями та й гайда додому під калавуром... Та я б такому бунтареві...

А той стоїть... З ким це вона забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалась назад... Хай дівка постоїть з хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав. Ха!.. Аякже!..

Андрій підійшов до хати. Крива, похилена халупка, з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, з забитими вікнами осель, колись побудованих фабрикою для робітників, і здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців. Біля хати сірили скопані грядки, од воріт до порога вела стежечка. Зате сусідні городчики були повні сміття і грузу; необроблена земля їжилась торішнім бадиллям, і на чорних руїнах завжди сиділо вороння.

Андрій застав Маланку покірливу й ласкаву, як завжди по службі божій. Значить, вона лаятиме його сьогодні не так, як в будень, а з солодкою усмішкою і ніжними словами. Поглядаючи скося на щільно стулені жінчині уста, він з побільшеною жвавистю скинув з себе свиту і розсівся на лаві, як пан. Га! Хіба він не господар у своїй хаті! Проте Андрій плекав таємну надію, що все минеться якомсь і жінка не зачепить.

Та саме в той мент, здіймаючи з мисника миску, Маланка скинула на нього оком.

– Нанявся?

«О! Таки починається!» – подумав він, але удав невинного.

– Що?

– Чи нанявся в економії, – питаю?

Ач, невірна баба: і знає, що не був я там, а питає.

– Ат, дай ти мені спокій з тою економією... не те у мене на мислі тепер. Он, казав Гудзь – швидко сахарню будуватимуть.

– Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...

Вона стулила сухі губи і зняла очі до стелі! Що ж! Вона мовчить, бо у свято гріх лаятись, але коли б усім тим, що плещуть про фабрику, покорчило язики, то це було б дуже добре. Фабрика, фабрика, а де вона? Ну, була фабрика, а хто мав користь з неї? Мендель. Може, неправда? Може, не в Менделя лишав він заробіток? Що вони мають, чим живі? У неї вже руки посохли од праці, вона вже жила з себе висотала, аби не здохнути, прости господи, з голоду...

І вона совала йому перед очі сухі і чорні, немов залізні, руки, голі до самого ліктя.

Бо чоловік не заробить, ой не заробить, серце моє. Він думає про пиво, а про те ні гадки, що...

І пішло. Вона йому вичитувала, вона його сповідала, вона кропила його, підкурювала і садила чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій, а він, червоний, немов варений рак, спочатку мовчав, а далі й собі почав верещати тонким і надірваним голосом.

Врешті переміг.

– Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться! Не наймуся я й не буду в землі ритися. Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість голого. Тьху, ще раз тьху на неї...

Тоді Маланка стала, як стовп і зняла руки до неба.

– Що ти кажеш, неприємний! Та ти ставай на коліна та цілуй її...їж її, землю святу, вона тебе годує... вона тебе й сховає, чоловіче...

Вона стала біла як біль і справді налякалася.

Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху. Оте чисте, виплекане, немов вилизане матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами, в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка вкинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувся на нитці, і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки.

– Мамо, давати обідати?

– Давай, давай, Гафійко... – Маланка зразу одійшла. – Та чого ти крутишся по хаті, мов дзига? Так і миски поб'єш. І в церкві усе крутилася та оглядалася...

– Та його не було в церкві.

– Кого – «його»?

– Та то я так...

– Що тобі, дівко, сьогодні? Мало борщу не перекинула.

– Страх, – розказує, – яке діялось! Народу, – каже, – як на війні, сила-силенна!.. А кінні наступають, дущать. «Розходьтесь», – гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду».

– Та хто розказує?

– Марко... недавно прийшов з Адесу...

– Гущин? Кажуть – піймався на злодійстві, посидів у тюрмі та й привели сюди на втіху старому батькові.

Гафійка спалахнула.

– Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав, от їй же богу!

– Та цить же ж бо! – гукнув Андрій. – Яке там злодійство! Мені урядник розказував, як я ходив на пошту. Він, Гуща отой, не крав, а народ бунтував. Такому б, врядник каже, у тюрмі гнити, а не на волі бути...

– Та їх там, тату, кривдили...

– Що ти тямиш!.. От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає – зараз руки назад та й до в'рядника.

– Оце напалися... не знають самі за віщо...

– А тобі що? Ти мені з ним – гляди – не приставай, бо як побачу, пане добродзею, то...

Але він не скінчив: саме в той мент, як Гафійка нагнулася, щоб вийняти з печі горщик, з-за пазухи висунулась в неї книжка і впала додола. Гафійка покинула горщик, вхопила книжку і, вся червона, з очима, повними сліз, прожогом вибігла в сіни. Андрій перевів здивований погляд на Маланку.

Але Маланка була вже не свята й не божа. Вона зразу забула, що в неділю не можна лаятись, і світила до чоловіка зеленими очима.

Андрій мав гарну присмаку до недільного обіду, тим більш, що скільки не кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла вже до хати. На думці про Гуцу старі помирились.

* * *

Ну, дав бог неділю, можна спочити. Маланка сіла на призьбу і поклала на коліна руки. Андрій кудись подався; Гафійка на музиках, а в хаті сумно.

Сонце стоїть низько, так у три чоловіка до землі; порожні й обдерті халупки кидають кострубаті тіні. Курна дорога з-під Маланчиних ніг біжить у поле. Навкруги пусто. Челядь гуляє на майдані: старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості – думи.

Ох, боже, боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не нанявся. Отак щороку. Лег-

кого хліба шукає. Всю, каже, силу дурно оддав землі, більше не хочу. Знов буде рибку ловити... на пошту побіжить, як пан пошле, зайця підстрелить. Люди жнуть або косять, а її Андрій іде стежкою, ремінна торба через плече, бриль на потилиці і ціпком вимахує...

Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко? Ага, либонь панич Льольо з сусідньої економії у гості їдуть до двору. Авжеж. Он і панна Тося... і горбата панна Ганна і панич Петрусь. Рябі коні рвуть з копита, в хмарі куряви сміються молоді обличчя, кивають до неї. Маланка встає, низько вклоняється, немов образам, і дивиться услід, як клубочиться за бричкою позолочений сонцем пил.

Всі вони зросли при ній, на її очах. І раптом дух смачного, ситого борщу війнув на неї звідкись. Вона їла такий борщ, як служила у панів. Давно це було, а тепер згадалося, живучи на картоплі. Маланка сідає і знов кладе чорні руки на коліна. Он де вони почорніли оті руки: на роботі у панів. Як їй було вісім років, помер батько, а на дванадцятому вона вже нікого не мала, oprіч хазяїв. Після матері лишилась стара скриня, дві-три дранки і латаний кожух. Та й тільки.

Спочатку вона пам'ятає себе чорною, вічно в сажі, коло панських свиней. Потому вона була в горницях, раз у раз біла посуду, а її біла пані і зачіпали паничі. Потому звеліли їй варити їсти челяді, і вона варила, аж стала старою дівкою. Тиха, покірлива, всіх слухала і плакала по закутках. Плакала, що робить на чужих, що сохне, втрачає силу і ніхто не сватає її. Плакала, бо любила землю, город, поле, а мусила варити їсти цілому табунові пожерливої челяді. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, повесні пишна, восени ба-

гата, а ніхто не кликав її на ту землю, ніхто з хазяйських синів не схотів зробити її господинею. Потому віддалася за Андрія. Як це сталося, що вона пішла за нього, вічного наймита, старого парубка, бурлаку, що не мав навіть власної хати, не то що землі – і досі не знає. Прийшли злидні до злиднів, а з них виросла біда. Наче знала, бо так плакала на весіллі.

З одного боку співають свашки, з другого дружки, а в хаті мов в улику, у вікна дивиться челядь...

Імберу. матінко, імберу.

Вивини рубочок з паперу...

А їй підкотилося щось під горло, душить її, і вона б'ється головою об стіл, голосить і миє сльозами тоді вже чорні руки. То доля її плакала тоді.

Пішли літа марне з світа, як лист по Дунаю...

– Агуш, трекляті... Агуш-ша!

Маланка скочила з призьби і пожбурнула грудкою. Квочка з курчатами кублилась на грядках і, сколошкана, сердито квоктала та стовбурчила пір'я. Жовті курчата розкотились по грядках, мов горох. Налякане заколотом, знялось з сусідньої стріхи гайвороння і било крилами над обсипаною стріхою.

Маланка заспокоїлась і знов сіла на призьбу. Сонце спустилось ще нижче.

Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мами та в тата. Та й те людям, мов сіль в оці. Казала ковалиха, «водять Гафійку, немов панянку, у службу не дають – багатирі знайшлись»... Бодай тобі, прости господи гріха, стільки болячок, як у нас злиднів. Добре тобі казати, як у тебе повна хата дівок, а у мене одна, як душа. Тільки й потіхи на старість. Виняньчила, виплекала, мила